

Чом не співає огірок?

Оля Гнатюк

Чом огірок не співає?

Проблему, поставлену руба питанням цим непосильним нам розв'язати треба конче і неухильно.

Якщо не співає він пісні ні взимку, ні літом голим, хоч лопни він, а чи трісни він цього зробити не може.

Константи Ільфонсе Галчинський,
З незакінченої цілости
«Милосердя»

В останньому, вересневому числі «Критики» з'явилася стаття Андрія Савенця – як зазначено в довідці, перекладача, критика, автора двох поетичних збірок, аспіранта Люблінського Європейського колегіуму. Автор дебютував у «Критиці» статтею «Віслава Шимборська: розфасовано в Україні» (2003, ч. 6), в якій проаналізував українські переклади поезії Шимборської, вказавши, зокрема, на лексичні та стилістичні огріхи перекладачів. Стаття «Від України до України, або Мова політики в перекладі» – друга публікація молодого автора. Безумовно, дебютанти мають свої права, про що як викладач із майже двадцятилітнім стажем достеменно знаю, тому репліка на цю статтю мусить не тільки бути м'якшою за будь-яку з моїх полемік, а й мати додаткову, дидактичну мету, за що заздальгиді перепрошую. Незайве буде також вяснити, що з-посеред тих, хто здійснив видання перекладу «Від Малоросії до України», я найменш заслужена, бо перекрала лише один текст, який походить з-поза оригінальної книжки, тому саме мені найлегше відповісти на висловлені в рецензії докори.

Для початку слід зазначити, що критика перекладу – жанр, який сьогодні в нашому регіоні Європи майже не функціонує. В Україні його намагалися відродити під час перекладацьких семінарів, зорганізованих Марією Габеліч, але вийти поза коло спеціалістів не вдалося. Тому слід вітати той факт, що редакція «Критики» вирішила приділити увагу цій ділянці гуманітарних наук.

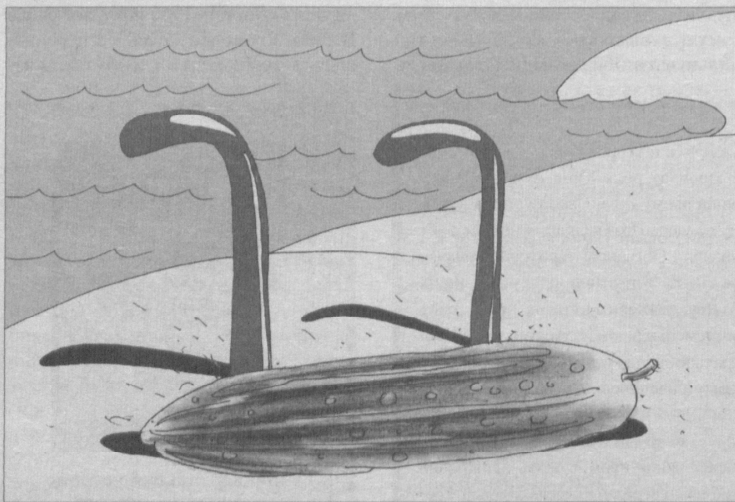
Андрій Савенець першу третину статті присвятив історії теорії перекладу. Позаяк це всього лише три неповні нормалізовані сторінки тексту, годі сподіватися від автора якихось відкриттів; він не окреслює навіть найголовніших етапів цієї історії, а лише перераховує імена німецьких, французьких та англомовних авторів, додаючи ще й двох польських.

Можливо, цей непропорційно довгий вступ був потрібний, аби подальший текст мав теоретичне підґрунтя, яке дало б авторові змогу глибше проаналізувати матеріал? Або був претекст

том, який дозволяв би йому трактувати свої подальші міркування як case study? Однак з усіх тристорінкових міркувань автор використав лише останнє речення – цитату з Антуана Бермана, яка могла би стати перекладацьким афоризмом: «добрим перекладом є той

аналізувати якість явище, звісно, за умови, що він добре опанував досліджуваний матеріал, хай і невеликий його обсяг. Власне, саме досконалим знанням певного матеріалу часто й бувають сильні розвідки багатьох початківців. Отже, подивімося, як виглядає «практичне втілення» теоретичних міркувань, цитованих автором.

У своїй студентській роботі «Герменевтичний контекст перекладознавств

Малюнок Володимира Костяка

переклад, який тяжіє до обмеження власної етноцентричності», – і додає власний коментар: «Обійдемося наразі без оцінок». Кожен, хто знається на основах риторичної науки, розуміє, що таким чином автор висуває, хоч і непрямо, певну тезу, водночас прикидаючись об'єктивним рецензентом, чий висновок не передують докладному аналізу тексту. Отже, маємо першу прикмету доброго рецензента: *об'єктивізм*.

Перелік «модних» імен (є тут і Гумбольдт, і Дерида, Дельоз і Гваттарі, Бодлер і Бенямін), якими рясніє текст, виконує не менш важливу риторичну функцію: має підтвердити компетентність автора, показати, що він володіє новочасним інструментарієм, а отже, зміцнити його авторитет і допомогти здобути довіру читача. У першому ж абзаці виринає польська фраза, яка має звучати буденно, сигналізуючи, що автор знає мову, переклад на яку аналізуватиме. З'являється й друга прикмета доброго рецензента: *обізнаність* – теоретична й практична.

Теорія і практика

Чого читач не дізнається з «теоретичного вступу», котрий, як уже згадувалося, становить третину тексту? Парадоксально, але саме теоретичну настанову зовсім не проартикульовано. Чому саме – знає кожен більш-менш досвідчений викладач: молодий дослідник іще не здатний самостійно теоретизувати, тому ховається за ширмою видатних імен, цитує тощо. Однак це не означає, що такий дослідник не здатний про-

ва» (на сайті Колегіуму), з якої, до речі, почерпнуто міркування про теорію перекладу в обговорюваній статті. Андрій Савенець аналізує погляди німецького філософа: «Вальтер Бенямін у своїй праці цитує висновок Рудольфа Панвіца, якого той висловив у «Кризі європейської культури», називаючи його спостереження одним із найкращих коментарів із приводу теорії перекладу, будь-коли опублікованих у Німеччині: «...Наші переклади, навіть найкращі, виходять із неправильної настанови: хочуть онімічити мову гінді, грецьку, англійську, замість того, щоб німецьку мову гіндізувати, огречити, англізувати. Зі значно більшою шанобою підходимо до звичаїв власної мови, ніж до духу іншомовного твору. <...> Принциповою помилкою перекладача є те, що тримається він випадкового стану власної мови, замість того, щоб зіптовхнути її з іноземною». Натомість у «Критиці» Савенець заявляє: «...Ідеал перекладу, сформульований у класичному тексті Беняміна «Завдання перекладача», далеко не відповідав реалізації – його власній версії Бодлерових «Паризьких картин», до яких, власне, служив передмовою». Читач дізнається також, що автор спочатку хотів назвати свою статтю «Як розминалася теорія з практикою», однак відкинув цей намір не тому, що такий заголовок був би «двосічним мечем», а тому, що так назвала свою статтю певна польська дослідниця. Андрій Савенець не помічає некогерентності власних міркувань про Беняміна, йому не спадає на думку, що, можливо, розріз поміж теоретичними міркуваннями про переклад і самим перекладом має іманентний характер. Це одвічна тема в дискусіях перекладачів і перекладознавців, і я не думаю, що тут варто говорити про неї докладніше.

Теза

«Переклад прямує в бік етноцентризму, – заявляє автор, перш ніж викласти читачеві головні свої аргументи, – незважаючи на те, що книжка Миколи Рябчука – це оригінал, який уникає етноцентричності, чи, може, національного егоїзму». Вочевидь, Андрій Савенець не знає змісту дискусії на сторінках «Критики» про книжку «Від Малоросії до України», де одним із найголовніших закидів авторові був якраз етноцентризм (я, до речі, не погоджуюся з таким однобоким її трактуванням). І все ж, людина, яка послуговується аргументом «не-етноцентричності» оригіналу і неадекватної, бо етноцентричної, перекладацької настанови, мала б знати про існування такого погляду на книжку і прокоментувати його, якщо висловлює цілком протилежну думку.

Аргументи

Про етноцентричну перекладацьку стратегію має свідчити те, що перекладач нібито не захотів адекватно передати авторських полонізмів, не став шукати стилістичних еквівалентів Рябчукових грайливих, повних шарму галицизмів (насправді ж – полонізмів): *файна кобіта, стрийна, десять дека*. Людині, яка відрізняє жанр наукової книжки (і, відповідно, вимоги до наукового перекладу) від літературного твору, не треба було б пояснювати, що перекладач наукового книжки має дещо іншу мету, а отже, не має вводити неологізмів не тільки тому, що жоден редактор цього не дозволить, а й тому, що тут це зовсім недоцільно – бо в самому тексті йдеться про те, що Савенець називає то «очуженням», то, покликаючись (неточно) на Рябчука, ефектом «очуднення». Сам Рябчук пише у згаданому фрагменті: «Про свідоме, «очуднювальне» використання польських (російських) слів в українській інтелігентській мові можна було б написати, либонь, цілу філологічну дисертацію <...>. Фактично чужі слова використовуються як своєрідний жаргон – і то не конче слова жаргонні, як *facet*, *fajt-fara*, *oferma* чи *bydło*, а й такі безневинно нейтральні (у польській, але не в галицько-українській), як «файна кобіта» чи «десять дека»» («Польща, польський, поляки». *Сучасність*, 1998, ч. 11). Отже, Андрій Савенець не завдав собі клопоту заглянути до оригіналу.

Незнання оригіналу дається взнаки і в інших місцях, наприклад, там, де автор докоряє перекладачеві, що різні слова «жиди» і «евреї» перекладено одним польським відповідником – *Żydzi*.

Звісно ж, польською мовою існує зневажливе окреслення «Żydki». Гадаю, тут не місце міркувати, що зневажливіше – східноукраїнське «жиди» чи польське «Żydki». Суть у іншому: автор взагалі не бере до уваги, що Рябчук уживає ці два окреслення відповідно до слововжитку цитованих у нього авторів, а як відомо, «жиди» є зневажливим окресленням на сході, натомість «євреї» – на заході України, чому відповідає одне польське слово: Żydzi.

Андрієві Савенцю не подобаються також засади польської ортографії, зокрема написання власних назв. От, наприклад. Гоголь... Мовляв, чому польською мовою обрано російський варіант прізвища? Його не цікавить, що цьому написанню відає перевагу весь світ, і що це є нормою. Можливо, він не знає, що написанню «Hohol» відповідає би вимова «хохоль». Так само польському «na Ukrainie», замість «w Ukrainie», він приписує значення, тож саме тому, яке воно має в англійській мові (себто ознаку того, що мовиться не про державу, а про край), зовсім не підозрюючи, що за цим слововживанням стоїть давня традиція, і що воно, попри намагання поодинокого перекладача, не зміниться тільки тому, що не відповідає нормам сусідньої мови. Вочевидь, Савенець не знає, що в польській мові таке написання застосовується й до Угорщини: «na Węgrzech». Дарма що угорці не можуть розпізнати себе в цьому слові (Magyarország), подібно як австрійці – у словацькій чи чеській (Австрія – це Rakousko), поляки – в угорській (польський – lengyel) тощо.

Закиди Савенця в одному випадку й справді слушні – в показчику при чотирьох прізвищах загублено імена. Натомість підозра в русифікації, якій нібито піддано два імені – не має жодних підстав (у тексті вони звучать правильно). Звісно, кожна помилка в книжці є прикрою, але ж у показчику понад 300 прізвищ, з того числа близько 140 українських. Гадаю, неупередженому читачеві кілька помилок не завадять належно оцінити книжку.

Дискусія Савенця навколо слів «націоналізм» і «націоналістичний» зводиться до претензії до перекладача, що той, залежно від контексту, перекладав їх або *nacjonalistyczny*, або *narodowy*. Це не є ані двозначністю, ані униканням слова націоналізм з огляду на його негативні, нібито суто польські, асоціації, як пише Савенець. Аби переконатися в існуванні нейтрального значення слова як певного наукового терміна, достатньо поглянути на заголовки польських перекладів праць, присвячених націоналізму, наприклад, Андерсонової «Wspólnoty wyobrażenia: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się *nacjonalizmu*» чи Гелнерової «*Narody i nacjonalizm*».

Парафразуючи Галчинського, можна сказати, що Савенець має претензії до огірка, що той не співає, себто до польської мови, що вона не українська.

Висновки

В останньому абзаці автор висновок: польський переклад «Від Малоросії до України» є свідченням колоніального мислення. Чийого – Андрія Савенця не каже прямо, проте можна подумати, що й перекладачів укупі з редак-

тором, і загалом «західного сусіда», а отже, переклад є рецидивом водночас і польського, і російського колоніалізму.

Коментар

Про неглибоке знання польської мови автора свідчать його ж аргументи, про які йшлося у відповідному пункті, а також неправильне, позбавлене глузду цитування («Powstańcy Chmielnickiego wycinali w pień „Żydyw i Lachyw”» замість: «Powstańcy Chmielnickiego wycinali w pień „Żydów i Lachów”»; навіть припускаючи, що заміна «б» на «у» – результат комп'ютерної помилки», фразеологізм «вирізати в пень» мав би бути зрозумілим), написання польською національностей з малої літери, що в цій мові надає цим словам зневажливого значення, нарешті, згадана на початку фраза: «Tyle Riabczuka, як сказали би поляки», хоч має бути «Tyle Riabczuk», що означало б «Ось і все, що сказав Рябчук». Можливо, Савенець хотів сказати «Tyle o Riabczuku» – «Ось і все про Рябчука», але, неправильно будуючи фразу, він оречив особу, і вийшло доволі макабрично. Авторів явно бракує компетенції, щоб оцінювати переклад на мову, яка йому аж настільки чужа.

Необізнаність автора як рецензента видає й те, що він не ознайомився не тільки з дискусією навколо книжки Миколи Рябчука, а й із самою книшкою, – інакше помітив би, що стаття «Польща, польський, поляки» походить не зі збірки «Від Малоросії до України». Не завадило би зважити й на передмову Богумілі Бердиховської, що напевно утримало б його від висновку про рецидиви колоніального мислення, котрі нібито проявилися в цьому виданні.

На закінчення кілька слів про найважливіше: про значення польського перекладу «Від Малоросії до України». Про значення компетентної критики мовчати, бо про це і редактори, і читачі «Критики» знають без мене.

Майже повністю розпроданий тираж, поява рецензій на сторінках найповажніших видань, дискусія, що відбулася під час презентації в салоні впливового тижневика «Політика», чат, на якому відповідав на запитання Микола Рябчук, врешті, число книгарень, які продавали книжку, вказують, що польське видання «Від Малоросії до України» здобуло багатьох прихильників. На сторінках найцікавішого в Польщі тижневого додатка «Plus-Minus» до газети «Rzeczpospolita» опубліковано розлогу й дуже фахову рецензію відомого краківського дослідника історії ідеї Гжегожа Пшебінди. Оглядач «Політики» Едвін Бендик написав:

Щоб краще зрозуміти, що у нашого сусіда відбувається, ким насправді є українці <...>, обов'язково слід сягнути до «Від Малоросії до України» Миколи Рябчука, одного з найцікавіших і найпроникливіших українських публіцистів. <...> У своїх текстах терпляче, без шовінізму, але з глибоким почуттям на-

ціональної гідності, він пояснює, чим є сучасна Україна і ким є сучасний українець <...>. Микола Рябчук знає, однак, не лише своїх співвітчизників, майже так само добре зорієнтований у польських справах, його захоплює польська культура, і він є справжнім її амбасадором у Києві. Це саме він уводить наших інтелектуалів на сторінки опінієтворчих українських журналів, це він невтомно працює, щоб викоренити сумнозвісні стереотипи.

До цих слів додаю лише, що поява книжки була б неможлива без наполегливої праці двох осіб – Богумілі Бердиховської, яка скромно фігурує у виданні як редактор (а мало би бути spi-

tus movens), і досвідченої перекладачки Катажини Котинської, котра блискуче впоралася з нелегким завданням.

На осолоду читачеві, змученому дидактичним тоном цієї полеміки, ще одна цитата з Галчинського: один із творів його сатирично-абсурдного циклу «Театр “Зелена гуска”» презентує має заголовок «Деструкційний вплив жінок, або І так могло бути». Жінки (редакторка й перекладачка), зруйнувавши схеми феміністичної критики й поваливши основи патріархального ладу, виявилися носіями імперсько-колоніального мислення.

Щоправда, це з жанру альтернативної історії – «і так могло бути», – а як воно було в дійсності, не має для автора ніякого значення. □

Polska-Ukraina: partnerstwo kultur

Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2003

Видавництво Познанського університету ім. Адама Міцкевича опублікувало збірник доповідей на конференції «Моделі та практика польсько-українських культурних зв'язків: література, мистецтво, філософія, історія XX століття» (Познань, грудень 2000 року).

Збірник розпочинається передмовою його редактора – керівника Майстерні літературної компаративістики Інституту польської філології УАМ професора Богуслава Бакулі «Криза та перелом у перспективі польсько-українських культурних зв'язків у XX столітті». Полоніст Богдан Вальчак пише про руські впливи на польську літературну мову. Артур Стемплевський розглядає проблеми укладення граматики лемківської мови. Галина Корбач аналізує значення польської літератури у творчості Миколи Євшана. Володимир Моренець фіксує ознаки катастрофізму у польській та українській поезії

1930-х років. Професор Бакула у ґрунтовній статті ставить «Сонячну машину» Володимира Винниченка в контекст літературних утопій 20–30-х років XX століття. Розглядаючи Винниченків роман поряд із творами Замітліна, Чапка, Платонова, Гакслі, Велса, автор означає його як художню артикуляцію соціологічної гіпотези українського письменника. Сергій Яковенко у розвідці «Екзистенціалізм і естетизм» зіставляє прозу Валерія Шевчука та Ярослава Івашкевича. Андрій Бондардіється роздумами з приводу українського перекладу «Щоденника» Вітольда Гомбровича. Цікавий погляд на внесок львівського культурного середовища 1930-х років в осмислення феномена кіна пропонує Доброхна Даберт. Кінематографічну тему продовжує Лариса Брюховецька, яка намагається вписати фільм Юрія Ільєнка «Молитва за гетьмана Мазепу» в традицію спротиву імперії в українському та польському кінематографі. Історик Марек Фігура аналізує реакцію познанської преси на союз Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри. Тетяна Балабушевич розмірковує про подолання труднощів у польсько-українських стосунках, які склалися внаслідок драматичних подій минулого, а її колега по Києво-Могилянській академії професор Михайло Кирсенко окреслює перспективи України на шляху до Європи й артикулює можливі проблеми. Завершують збірник роздуми Пьотра Андрусєчка «Польща-Україна: стратегічне партнерство?».

Книжка з такою назвою могла би бути звичайним описом військових цвинтарів, яких унаслідок карколомних подій першої чверті XX століття з'явилося на території Польщі чимало. Насправді вона відкриває набагато більше. На початку в короткому нарисі подано перебіг трагічних подій Першої світової війни, українських визвольних змагань, польсько-радянської війни, які привели на територію відродженої Польщі багатьох учасників українських військових формувань і українських політичних емігрантів. Поряд з описом найбільших українських військових поховань у 27 містах Польщі автор також намагається дати історичну довідку про те, як потрапили українці в ці міста та містечка, як дійшло до утворення таборів полонених та інтернованих, українських емігрантських колоній, емігрантських наукових та політичних інституцій і осередків. Наступна і найбільша частина

Олександр Колячук Увечнення нескорених Українські військові меморіали 20–30-х рр. у Польщі

Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2003

книжки – це 250 біографічних довідок про генералів, офіцерів і діячів УНР і ЗУНР, які померли та були поховані на території сучасної Польщі.